

پیشگفتار

در فاصله بین سالهای ۱۳۴۰-۱۳۴۳، هنگام تحصیل اینجانب در رشته باستان‌شناسی، تنها یک کتاب درسی وجود داشت و آن تاریخ عمومی هنر بود. بقیه درسها را باید از روی جزوه‌هایی می‌خواندیم که استادان در کلاس دیکته می‌کردند و ما می‌نوشتیم. با تشکیل سازمان سمت تحول بسیار شگرفی از این بابت پدید آمد و امروزه تعداد کتبی که مؤلفان و مترجمان برای رشته باستان‌شناسی آماده کرده و در اختیار دانشجویان این رشته قرار داده‌اند به حدود سی موضوع رسیده است و همچنان بر این تعداد افزوده می‌شود. در نتیجه تجربیات سی‌ساله‌ام در تدریس این رشته در دانشگاه تهران و با توجه به مشکلات دانشجویان در نگارش پایان‌نامه‌های خود، متوجه شدم که یکی از نیازها نشانی محلهایی است که معرف دوره‌های مختلف فرهنگی در ایران با مرزهای سیاسی کنونی است.

در سال ۱۹۷۵ م (۱۳۵۴) دیوید وایت‌هاوس و همسرش روث (David and Ruth Whitehouse) برای استفاده دانشجویان رشته باستان‌شناسی، اطلسی به نام *اطلس باستان‌شناسی جهان* تهیه کردند که در آن هنگام بسیار مفید بود و تقریباً تمام باستان‌شناسان و به‌ویژه دانشجویان نسخه‌ای از آن را در دست داشتند.^۱ قسمت مربوط به ایران آن دو صفحه متن و دو نقشه بود. صفحات متن دوستونی بود. عنوان صفحه اول «ایران پیش از مادها و پارسها»^۲ بود که متن آن یک ستون ۴۶ سطری و یک ستون ۷ سطری را شامل می‌شد. ارجاعات این صفحه نیز به

-
1. Whitehouse, David and Ruth (1975), *Archaeological Atlas of the World*, Thames and Hudson Ltd., London.
 2. Iran before the Medes and the Persians

چهار کتاب و یک مجله محدود بود. عنوان صفحه دوم «مادها و پارسها» و متن آن نیم‌ستون ۴۱ سطری و ارجاعات آن ۵ کتاب بود. در نقشه مربوط به ایران قبل از ماد و هخامنشی، یعنی دربرگیرنده تمام ادوار مختلف از عصر سنگ تا آغاز دوره مادها، تنها نام سی محل در نقشه نوشته شده بود. تصویری از این نقشه در آخر پیشگفتار ارائه می‌شود.

هنگام تحصیل در پنسیلوانیا یکی از اولویتهای اینجانب در برگشت به ایران تهیه اطلسی در ارتباط با دوره تخصص تحصیلی خود یعنی دوره نوسنگی بود. متأسفانه به دلیل مشغله‌های نوشتاری دیگر، از جمله به پایان بردن و آماده‌سازی کتاب *ایران در پیش از تاریخ* که برگه‌نویسی آن را از سال ۱۳۵۵ آغاز کرده بودم این مهم به تعویق افتاد. ولی هنگام برگه‌نویسی برای آن کتاب، یادداشت‌برداری برای تهیه اطلس پیش رو نیز ادامه داشت. خوشبختانه با فرصتی که از بعد از پایان یافتن «طرح بازنگری سیلک» پیش آمد تمام وقت برای تهیه این اطلس مشغول شدم. از آنجا که توضیحات نسبتاً مفصلی درباره برخی از بخشهای مندرج در این اطلس در کتاب *ایران در پیش از تاریخ: باستان‌شناسی ایران از آغاز تا سپیده‌دم* شهرنشینی آمده است در اینجا از تکرار آنها خودداری شده ولی به توصیه دوست عزیز و همکارم آقای دکتر محمدرضا سعیدی در پایان هر بخش ارجاع به آن بخشهای کتاب (چاپ دوم) اضافه شده است.

علاوه بر این، برای هر یک از مناطق نه‌گانه تقسیم‌بندی نگارنده یک یا حداکثر سه محل باستانی شاخص، و برای معرفی محلهای معرف دوره نوسنگی غرب ایران چهار محل به اختصار ذکر شده‌اند. برای معرفی اجمالی محلهای از سه منبع زیر استفاده شده است:

۱. ملک‌شهمیرزادی، صادق، *ایران در پیش از تاریخ: باستان‌شناسی ایران از آغاز تا سپیده‌دم شهرنشینی*، سازمان میراث فرهنگی کشور، معاونت پژوهشی، پژوهشکده باستان‌شناسی، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
۲. ملک‌شهمیرزادی، صادق و جبرئیل نوکنده، *آق‌تپه*، معاونت پژوهشی، مدیریت میراث فرهنگی استان گلستان، ۱۳۷۹.

۳. ملک شه میرزادی، صادق، سیلک: کهن‌ترین روستای محصور ایران، پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، تهران، ۱۳۸۵.

نقشه صفحه ۷۹ از کتاب اطلس باستان‌شناسی جهان

مدخل

از زمانی که انسان در قلمرو امروزی ایران با جمع آوری غذا و شکار امرار معاش می کرد و در غارها و پناهگاههای سنگی به استراحت می پرداخت حداقل یکصد هزار سال می گذرد؛ از زمانی که به شناسایی محیط زندگی خود پرداخت و نسبت به انتخاب آنچه سبب ادامه بقای او می شد معرفت پیدا کرد حداقل چهارده هزار سال می گذرد؛ از زمانی که با انتخاب یکجانشینی و تولید غذا در وابستگی به طبیعت محیط زیست خود تا حدودی آزاد شد حدود ده هزار سال می گذرد؛ از زمانی که با تجربه و پشتکار توانست از مواهب طبیعی غیر خوراکی بهره برداری کند و گامهای بلندی در فناوری بردارد حدود ۸۰۰۰ سال می گذرد. با ازدیاد جمعیت و گسترش روستاها و برقراری نظامات اجتماعی در حدود ۷۰۰۰ سال پیش، نخستین شهرها را به وجود آورد و برای برقراری ارتباط با همسایگان از وسایلی استفاده کرد که نگارش و خط یکی از آنها بود. در ۵۰۰۰ سال پیش وابستگی شهرها به یکدیگر در امر مبادلات به چنان پیشرفتی رسید که ایالت شهر ایلام در جنوب غرب ایران تشکیل شد که دامنه نفوذ آن تا دورترین نقطه شرق ایران در شهداد و دورترین نقطه شمال شرق ایران تا خراسان بزرگ گسترده شد. سرانجام در ۲۵۰۰ سال پیش نخستین امپراتوری جهان، امپراتوری هخامنشی، را بنیاد نهاد و از آمودریا در شرق تا نیل در غرب را اداره کرد. مشاهده می شود که سرزمین ایران در همه زمینه های فرهنگی و تمدنی پیشاهنگ بوده و به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص به صورت چهارراه برخورد و تلفیق و ترکیب فرهنگها و تمدنهای همجوار در امر ارتباطات فرهنگی و تمدنی نقشی اساسی را ایفا کرده است. اگر ساکنان باستانی سرزمین مصر

باستان در دو طرف رودخانه نیل و ساکنان سرزمین بین‌النهرین در کناره‌های دو رودخانه دجله و فرات و تمدنهای باستانی منطقه سند و پنجاب در منطقه محدودی از شبه‌قاره در مسیر حرکت فرهنگ و تمدن گامهای بسیار ارزنده‌ای برداشتند، ساکنان باستانی سرزمین ایران به دلیل تنوع بالای زیست‌محیطی به گواه اسناد و مدارک به دست آمده از پژوهشهای باستان‌شناسی و انسان‌شناسی بی‌اغراق پرچم‌دار و طلایه‌دار حرکتهای فرهنگی و تمدنی بوده‌اند.

در این اطلس سعی شده است تا محلهایی را که از حدود دویست هزار سال تا ۸۰۰۰ سال پیش گروههایی در آنها می‌زیستند و در مراحل بعدی به توسعه استقرار خود ادامه دادند نشان داده شود. بنابراین آخرین دوره فرهنگی که در این اطلس در نظر گرفته شده است پایان دوره یکجانشینی و استقرار دائم در روستاهای ایران است. محلهایی در این اطلس آمده‌اند که حداقل یک اطلاعیه درباره آنها چاپ و منتشر و یا در یک خبرنامه چاپ شده نامی از آنها برده شده باشد. محل بسیاری از جاهایی که در نقشه‌ها نشان داده شده‌اند دقیق نیستند. تنها از حدود یک دهه قبل است که باستان‌شناسان و انسان‌شناسان با استفاده از وسایل اندازه‌گیری مختصات جغرافیایی محل دقیق محوطه‌هایی را که بررسی یا در آنها کاوش کرده‌اند ثبت و ضبط می‌کنند. به همین علت محل دقیق بسیاری از مکانهای نشان داده شده در نقشه‌ها از منابعی به دست آمده‌اند که پژوهشگر آن را به صورت کلی معرفی کرده است. مانند شیرآشیان که اندکی بیش از هفتاد سال قبل به‌عنوان یک روستای نخستین معرفی و محل آن در ۱۵ کیلومتری غرب دامغان گزارش شده است. در پایان برای هر محلی که نام آن در نقشه آمده حداقل یک مرجع ارائه و فهرست ارجاعات الفبایی تنظیم شده است.

در نقشه‌هایی که تقسیم‌بندی ایران را از دیدگاههای متفاوت نشان می‌دهند: اولاً، حدود منطقه‌ها تقریبی‌اند و ثانیاً، رنگها تنها به خاطر مشخص شدن مناطق انتخاب شده‌اند. محلهای معرف دوره نوسنگی و استقرار در روستاها نیز به دلیل مقیاس نقشه‌ها تقریبی‌اند.